

суб'єкта) при цьому реалізує політичний інтерес окремих соціальних чи етнічних груп, навіть якщо вони становлять більшість суспільства. Тому етнічний чинник у процесі формування української національної еліти не відіграє основної ролі. Показово, що в ході першого туру останніх президентських виборів 80,45 % голосів громадян було подано за п'ятьох не етнічних українців, у той час як 13 кандидатів – представників титульного етносу в середньому набрали по 1,5 % голосів.

В період радикальних перетворень пострадянського суспільства в Україні еліта гостро потребує визнання суспільством її цілей, а також політичного режиму і лідерів, здатних ці цілі здійснити. Для еліти важливо, що вона може представити себе виразником інтересів всього народу, який через інституції політичної системи та громадянського суспільства артикулює свої інтереси і реалізує їх через центри прийняття політичних рішень. Необхідність легітимації еліти як національної диктує їй потребу у виробленні та впровадженні в суспільну свідомість єдиного інтегрального політичного інтересу, що його може сприйняти вся нація в цілому – національного інтересу. Однак через нерівномірний розподіл ресурсів влади серед різних суспільних груп національний інтерес формується не стільки шляхом агрегування різноспрямованих політичних інтересів, скільки шляхом заміщення їх сформульованим реальними суб'єктами влади власним політичним інтересом. Політичний інтерес національної еліти як суб'єкта влади полягає у здійсненні владних дій з реалізації свого панування і має за кінцеву мету пільговий доступ до ресурсів та цінностей. Він завжди вступає у суперечність із політичним інтересом більшості, який полягає в політичній рівності та політичній свободі. Дихотомія «панування/рівність» характерна для всіх суспільств і в суспільствах із відкритим типом еліти не носить антагоністичного характеру. Проте управління розподілом ресурсів через контроль над процесом прийняття державних рішень завжди надає пріоритетну можливість використання ресурсів країни і навіть їх монополізації. Як свідчать дослідження, для розвитку бізнес-груп України вирішальним є надаваний державою доступ до природних монополій, фінансових ресурсів держави (через прямі державні інвестиції, відшкодування затрат корпорацій та банківських груп за рахунок державного бюджету тощо), а також податкові пільги [4; 6]. Впродовж всього періоду незалежності в Україні формувалася така система владних відносин, яка забезпечувала економічні та політичні інтереси великих бізнес-груп та пов'язаних із ними угруповань у системі управління й силових структурах центру та регіонів. Якщо до кінця 1990-х рр. ці інтереси забезпечувалися за рахунок доступу до Президента, який керував процесом розподілу в першу чергу через надання доступу до пільгової приватизації великої державної власності, то з початку XXI ст. найпотужніші бізнес-групи України вже

досягли рівня концентрації ресурсів, достатнього для безпосереднього доступу до прийняття найважливіших політичних (у тому числі державних) рішень. Інститути державної влади та представницької демократії дані групи використовують як інструмент просування корпоративних інтересів у конкурентній боротьбі за розподіл ресурсів.

Отже, сутнісними характеристиками національної еліти пропонується вважати: 1) легітимність представництва нації як колективного суб'єкта політичної діяльності та національного інтересу як інтегрального політичного інтересу нації в цілому; 2) довготерміновий вирішальний вплив на прийняття найважливіших політичних рішень, що реалізуються через механізми національних політичних інституцій (насамперед – національної держави, в якій колективним носієм суверенітету вважається нація як сукупність політично суб'єктних громадян); 3) реальний контроль над владним розподілом ресурсів і цінностей у суспільстві, яке існує в рамках національної держави.

Звідси поняття «національна еліта» можна визначити як різновид політичної еліти в суспільствах, побудованих на національних засадах, яка здійснює політичну владу від імені нації як колективного носія суверенітету. Таким чином, національна еліта сучасної України – це владне угруповання, яке від імені нації як сукупності громадян держави Україна здійснює владний розподіл ресурсів у суспільстві через механізм національної держави та інших інституцій політичної системи. Отримуючи економічну ренту від контролю за розподілом, ця еліта прагне до монополізації в своїх руках ресурсів влади, що створює постійно діючу тенденцію до переростання демократичної системи правління в олігархічну. Однак боротьба за вирішальний вплив на прийняття владних рішень у процесі розподілу провокує постійну конфліктність у середовищі самої еліти. Тому окремі групи політичних еліт для успішної конкуренції в цій боротьбі вимушені постійно легітимізувати свій статус в суспільній свідомості нації, надаючи останній можливість впливу на процес ротації елітних груп у складі національної еліти.

1. Герасіна Л. М. Проблеми дисперсії публічної політичної влади за умов конкуренції еліт / Л. М. Герасіна, О. В. Фролова // Міжнародна науково-теоретична конференція (XXIII Харківські політологічні читання) «Влада та суспільство під впливом закону циркуляції еліт». – Харків, 2010. – С. 14–16.
2. Гудков Л. Проблема «элиты» в современной России / Л. Гудков, Б. Дубин, Ю. Левада. – М., 2007. – С. 372. 3. Дойч К. Народи, нація та комунікація / Карл Дойч // Націоналізм: Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера [антологія; упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 327–334. 4. Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересів, клани та олігархія / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1. 5. Маркозова О. Особливості формування національної еліти в Україні / О. Маркозова // Міжнародна науково-теоретична конференція (XXIII Харківські політологічні читання) «Влада та суспільство під впливом закону циркуляції еліт». – Харків, 2010. – С. 23–25. 6. Українська приватизація в спогадах та роздумах. – К., 2001. – С. 447.

Михайло Довбищенко

«Богогласник» як відображення духовного та релігійного життя українців Правобережної України та Волині другої половини XVIII ст.

На основі аналізу почаївського видання «Богогласник» 1790 року досліджується спадщина духовного та релігійного життя уніатів Волині та Правобережної України. Визначається вплив на розвиток уніїної духовної та релігійної традиції XVIII ст. римокатолицизму, а також релігійної спадщини українських православних мислителів.

The heritage of spiritual and religious life of the Ukrainian Uniate (Greek-Catholic) Church in Volyn and Right-Bank Ukraine is investigated through the analyses of «Bohohlasnyk» (published in Pochaiv 1790). The impact of Roman Catholicism as well as the Ukrainian Orthodox thinkers on the Uniats' spiritual and religious tradition of the XVIII century is also defined.

Досліджуючи досягнення українського народу в духовному та релігійному житті XVIII ст., вітчизняні науковці звертають передусім увагу на філософську спадщину Григорія Сковороди та Феофана Прокоповича, релігійні твори св. Димитрія Ростовського, а також творчий доробок інших вихованців Києво-Могилянської Академії, які спричинилися до піднесення духовного, релігійного та наукового життя України та Росії. Фактично йдеться про діяльність православних інтелектуалів, вихованих в традиціях могилянської доби та духовної спадщини Києво-Печерської лаври.

Водночас до недавніх пір недооцінювалася та обставина, що окрім Лівобережної України з традиціями козацької державності та культурними здобутками православних філософів і богословів існувала також інша – Правобережна і Західна Україна, де національне, духовне та релігійне життя розвивалося у відмінних від Гетьманщини формах. Подібний підхід пояснюється переважаючим впливом серед вітчизняних істориків концепції Михайла Грушевського, згідно з якою культурно-національний та національно-визвольний рух українського народу XVI–XVIII ст. розвивався у формі козащини та за участю Православної Церкви. Цілком зрозуміло, що процеси націєтворення на Правобережній і Західній Україні, де у XVIII ст. українська ідентичність розвивалася у тісному зв'язку з унійною конфесійною свідомістю місцевого населення, «не вписувалися» у звичну схему української історії.

Інтерес вітчизняних та зарубіжних науковців до ролі Унійної Церкви в процесах кристалізації національної свідомості українців почав проявлятися у 90-х роках XX ст., коли після розпаду Радянського Союзу актуалізувалася проблема національної та політичної ідентичності громадян нових держав пострадянського простору. Причому як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники прийшли до висновку про подібність процесів розвитку національної свідомості білорусів та українців Правобережної і Західної України у XVIII ст. Пояснювалося це перебуванням на той час більшої частини українських та майже всіх білоруських земель в межах єдиної на той час Київської унійної митрополії, духовне та релігійне життя якої не могло не впливати на процеси націєтворення.

Досить високу активність у розробці згаданої проблематики виявили науковці Білорусі, які започаткували кілька напрямків досліджень, пов'язаних з впливом унії на культурне й національне життя білоруського народу. Знаковою подією в цьому сенсі був вихід у світ монографії С. Морозової «Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596–1839 гады)», що побачила світ 2001 р. У згаданому дослідженні авторка висунула власну концепцію про роль унії в процесах розвитку білоруської мови, підкреслила фактор зближення білоруської культури із європейським культурним простором, відзначила місце Унійної Церкви у формуванні етноконфесійної свідомості білоруського народу тощо [9].

Водночас ціла група науковців заявила про себе дослідженнями окремих аспектів згаданої теми. Так, В. Дадзіймова [4, с. 1–300] і Т. Ліхач [7, с. 12–24] опублікували статті, присвячені музичному мистецтву Білорусі унійної доби; питанням впливу унії на історію білоруської архітектури присвячені дослідження Т. Габрусь [3, с. 361–364]; впливу конфесійної свідомості на розвиток свідомості національної присвячена наукова розвідка Е. Зайковського [5, с. 263–271] тощо.

Паралельно з білоруськими колегами над проблемами впливу Унійної Церкви на процеси націєтворення у XVIII ст. працюють також українські вчені, але їхні дослідження до останнього часу відрізнялися певною специфікою.

Річ у тім, що досі переважна більшість дослідників з історії унії приділяла головну увагу діяльності Греко-Католицької Церкви в Галичині, лишаючи «на периферії» питання про участь уніатів в релігійному, духовному й національному житті Волині та Правобережжя. Лише в окремих дослідженнях прямо чи опосередковано розглядалися проблеми впливу унійної Церкви на культурне та духовне життя українців згаданого регіону. Так, Д. Степовику належить дослідження про вплив унії на розвиток українського іконопису [15, с. 465–474], внесок уніатів у розвиток українського музичного мистецтва досліджував Л. Мазепа [8, с. 171–174].

Ситуація навколо згаданої проблематики почала принципово змінюватися упродовж останніх п'яти років. Знаковою подією в цьому сенсі став вихід у світ монографії І. Скоциляса «Релігія та культура західної Волині на початку XVIII ст.». Цінність цього видання полягає в тому, що автор на основі дослідження нововиявлених джерел вперше обґрунтував тезу про «руське унійне відродження» на українських та білоруських землях другої половини XVII – початку XVIII ст., відкривши перспективу порівняльних соціокультурних досліджень унійної «Руси-України» та православної Гетьманщини [14, с. 1–80]. В цей же період була захищена дисертація Б. Хіхлача, в якій ґрунтовно досліджено вплив унії на соціокультурні процеси в українському соціумі Поділля у XVIII ст. [16, с. 1–18], побачило світ дослідження Н. Сінкевич та В. Корнієнко, в яких на основі аналізу графіті св. Софії Київської досліджувалася, серед іншого, молитовна практика уніатів першої третини XVII ст. [13, с. 67–78].

Таким чином, в останнє десятиліття в середовищі вітчизняних науковців значно зріс інтерес до історичної спадщини Унійної Церкви Правобережжя і Волині, досліджуються нові аспекти її впливу на процеси українського націєтворення. Водночас багато важливих проблем лишаються малодослідженими. В їх числі – дослідження джерел до історії релігійного та духовного життя уніатів другої половини XVIII – початку XIX ст. Серед них хотілося б відзначити видання Почаївського монастиря «Богогласник», в якому було зібрано найпоширеніші та найпопулярніші релігійні й духовні пісні Правобережжя і Волині, які представляли своєрідну культурну спадщину «унійної України» напередодні поетапної ліквідації унії урядом Російської імперії. Саме цю тему ми розглянемо у даній статті.

Для кращого розуміння значення цього видання слід нагадати, що в останній чверті XVIII ст. Почаївський монастир виконував роль осередку українського національно-культурного відродження Правобережжя і Волині. Задовго до «Руської Трійці» в Галичині почаївські василіани наголошували на важливості використання народної мови під час проповіді «Слова Божого» і настійливо рекомендували світському унійному духовенству дотримуватися саме цього принципу. Як випливає з книги «Народовъщаніє или слово къ народу католическому...» (1778 р.), почаївські василіани уже під час катехизичної місії в Кременецькому повіті 1756 р. послуговувалися не польською, а староукраїнською мовою [11, с. 1–301].

Важливо також, що саме в Почаєві василіанська друкарня з ініціативи та з благословення єпископа Луцько-Острозького Стефана Левинського видала 1794 р. книгу для священників «Науки парафіяльні» в перекладі з церковнослов'янської мови на мову українську, або, як написано на титулі книги «...на простый и посполитый языкъ рускій». Причому у вступі анонімний автор передмови, звертаючись до уявного читача-пресвітера, писав: «Вѣдомо бо есть тебѣ благоговѣйный

читателю, же в русской сей простой, в Полшы звычайной и посполитой бесѣдѣ, слова и способи ихъ вираженія суть рожни и не всѣмъ еднакові: на Волюню иншіи, на Подолу, и на Оукраинѣ иншіи, въ Польсю иншіи, ведлугъ своегѣ звычайу мають люде якобы свойственный свой языкъ, и иншіи способъ бесѣды и словъ вираженія. ...Но ты всечестный и благоговѣйный читателю, поневажъ всегда з людми твоей паствѣ вручеными, живеши, и с ними всегда бесѣдуєши, и добре способъ ихъ бесѣды, и словъ вираженія знаєши, для тогѣ лятѣш можєши сія краткія науки читаючи, такъ имъ слова виражати и якъ имъ пріянтнѣше, и ко спасенному ихъ пожиткови оугоднѣше будетъ» [12, зі вступу, сторінки не нумеровані]. Звичайно, наведений текст ще не можна вважати прикладом української літературної мови в сучасному розумінні. Йдеться скоріше про перший крок ченців-василіан в напрямку її уніфікації шляхом синтезу давньої української книжної мови та регіональних діалектів живої народної мови. Проте, для нас в даному випадку важливішим є сам факт усвідомлення необхідності перетворення української мови в мову пастирської діяльності духовенства, що об'єктивно свідчило про початок національного відродження на Правобережжі і Волині за безпосередньої участі Унійної Церкви.

Отже, «Богогласник», як збірка духовних та релігійних пісень, вийшла друком в Почаєві 1790 р. і мала у своєму складі 214 пісень українською мовою, 33 – польською і 3 – латинською. З передмови до видання випливає, що виходу в світ цього видання передувала тривала робота ченців-василіан щодо збору, обробки та систематизації духовних пісень. Зокрема, згадувалося, що було багато «стіхотворцевъ» та «пѣснописцевъ», які складали пісні на честь Всемогутного Бога, Пресвятої Богородиці та святих, але частина з цих творів була написана «неискусно»; інші, хоч і мали глибокий зміст, не могли бути виконані в якості пісні; нарешті, частина давніх пісень, що передавалася від одного співака до іншого «чрез ненаказанныхъ писцевъ», була зіпсована. Далі в дещо поетичній формі автори передмови накреслили методологію досліджень, за якою вони мали намір в майбутньому продовжити свою роботу: «За любовь труда тщаливѣйшихъ оныхъ изобрѣтателей пѣсней требѣ быше творения ихъ собирать, разсмотрѣвати, художество достигати намѣренія мыслей елико мощно исправляти, слоги стѣхомъ изобрѣтати, многая нѣвъ ветхимъ прилагати: и сеи тыжжде пѣсни вамъ благоговѣйніи пѣвцы и слышателіе не инако, но яки снѣдъ иными смаками оутворенная, и на ново приуготованная: аки ѡдежда ѡбветшавшая, прешита же, и ѡтновленная: или аки потемненное сребро, искушенно же ѡгнемъ, и ѡчищено седмерицею, предлагаются» [2, зі вступу, сторінки не нумеровані]. Таким чином, йшлося про створення антології української поезії шляхом пошуку творів, дослідження їх мистецької та поетичної вартості, удосконалення принципів побудови вірша, причому «Богогласник» став першим її випуском в історії України.

Передусім хотілося б звернути увагу на мову цього твору, а також на українські мотиви в його мистецькому оформленні. Як згадувалося вище, більша частина пісень, розміщених у «Богогласнику», написані українською книжною та церковнослов'янською мовами, які репрезентували характерні риси української літератури до кінця XVIII ст. Пояснюється це передусім тим, що в Українській Церкві східного обряду (як у Православній, так і в Уніатській) церковнослов'янська мова виконувала функцію «охоронної мови», яка була покликана скріплювати етнорелігійну ідентичність українців в умовах панування в Речі Посполитій

католицизму та польсько-латинської культури. Саме тому унійне духовенство дуже обережно вдавалося до наближення церковнослов'янської та української книжної мови до зразків народної розмовної мови. Тим не менше, на думку сучасних дослідників, автори пісень «Богогласника» активно використовували окремі елементи «живої мови», виявляючи тим самим власну національну свідомість. Особливо яскраво ця тенденція прослідковується у четвертому розділі твору, де зібрані пісні есхатологічного змісту [10, с. 62]. На думку Ю. Медведика, про український характер «Богогласника» свідчить також його мистецьке оформлення, яке «...в сукупності з музично-поетичними текстами творить своєрідний «вертоград духовний», допомагає у розкритті змісту пісень» [10, с. 61]. Такий висновок дослідник зробив на основі аналізу мініатюр, заставок та кінцівок, розміщених у виданні, причому особливу увагу звернув на мініатюру, розміщену перед піснею пророку Іллі. Ця мініатюра із зображенням святого обрамлена двома соняшниками, які традиційно вважаються елементами саме українського бароко [10, с. 62].

Твори «Богогласника» цікаві також тим, що дають нам можливість уявити специфіку унійної духовної та релігійної культури українців Правобережжя та Волині. У вітчизняній історіографії укорінилася точка зору, що у XVIII ст. Унійна Церква переживала епоху латинізації, яка характеризувалася введенням практик Римо-Католицької Церкви, що супроводжувалося руйнацією давньої православної духовної традиції і нав'язуванням українцям чужої польсько-латинської культури. Термін «латинізація» в переважній більшості наукових досліджень має виразно негативне наповнення. На наш погляд, подібний підхід є ознакою конфесійної заангажованості і вимагає перегляду. Дійсно, культурні впливи римського католицизму на унійне суспільство були значними, але згадані процеси передусім зумовлювалися тісними духовними контактами уніатів та римо-католиків. А відтак, культурні та духовні трансформації в середовищі уніатів Правобережжя і Волині під впливом цих взаємовідносин слід розглядати як об'єктивний наслідок контакту з потужною польсько-латинською культурою. Згадані процеси, на нашу думку, слід сприймати як досвід міжетнічної та міжобрядової взаємодії без морально-етичних оцінок – як позитивних, так і негативних.

Отже, які зміни в релігійному та духовному житті українців Правобережжя і Волині ми можемо констатувати на прикладі поетичних творів «Богогласника»? На думку дослідниці О. Зосім, твори цієї збірки відносяться до числа духовних пісень, які отримали назву паралітургійного співу. Згадані духовні пісні були тісно пов'язані з літургійними діями – вони могли виконуватися перед або після богослужіння, до або після проповіді, під час причастя, в часі релігійних процесій тощо. Посилаючись на німецького науковця Д. Штерна О. Зосім пише: «...основою для використання в уніатів духовних пісень під час богослужіння є практика Римо-Католицької Церкви з її розрізненням понять «actions liturgicae» (літургійні дії) та «ria exercitia» (побожні практики), де перше означає власне літургійні дії, визначені богослужбовими книгами, що мають апробацію апостольської кафедри, тоді як побожні практики не відносяться до власне літургійних дій, а є видом народного благочестя» [6]. Крім зазначених вище побожних практик, під впливом Католицької Церкви були введені також нові свята, запозичені із західного календаря. В їх числі – свята Божого Тіла, Непорочного зачаття Пресвятої Богородиці та ін. Про вплив на уніатів Волині та Правобережжя релігійного

життя Римо-Католицької Церкви яскраво свідчить також україномовний гімн, вміщений до «Богогласника» на адресу Богородиці Бердичівської «народно оувънчаннѣй», яка, як відомо, була і залишається однією з найважливіших святинь римо-католиків на Україні [1, с. 127].

Важливою складовою духовного та релігійного життя уніатів Правобережжя і Волині був процес кристалізації їхньої конфесійної свідомості. Свідченням цього було введення до «Богогласника» трьох пісень на прославу св. Йосафата Кунцевича, архієпископа Полоцького – святого, культ якого тривалий час був поширеним передусім на білоруських землях. Пісні на прославу чудотворних ікон та реліквій дають також можливість встановити найвідоміші та найшанованіші серед вірних відпустові унійні центри на Волині, Київщині та Поділлі, а в окремих випадках – уточнити їх історію та характер чудес, що там відбувалися.

Втім, зазначені вище латинізаційні впливи, як і посилення конфесійної свідомості вірних, хоч і вносили суттєві відмінності у релігійне життя українців-уніатів (у порівнянні з їхніми православними співбратями на Лівобережжі), але самі по собі не вели їх до денацієзації і полонізації, як це часто стверджується в науковій літературі. Попри вплив полько-латинської духовності, українська унійна культура продовжувала домінувати серед з'єднаних українців Правобережжя та Волині, про що яскраво свідчить згадане вище співвідношення українських та польських і латинських пісень у «Богогласнику», опрацьованих і опублікованих тими самими оо. василіанами. Понад те, поетичні твори цього видання свідчать, що упорядники «Богогласника» були знайомі з творами українських православних поетів Лівобережної України і охоче використовували їхню духовну спадщину, якщо вона не суперечила вченню Католицької Церкви. Так, на сторінках цього видання було розміщено три пісні, які дослідники приписують св. Димитрію Ростовському – «О горе мені, грішнику сущу», «Нас біля *распятого* Марія видящи», «Ісусе мой прелюбезний», а також пісню Григорія Сковороди «Жаль над зле іждевенним временем життя», більше відому під назвою «Ах ушли ж мої літа» [10, с. 71–72]. Можливо, в «Богогласнику» присутні також інші поетичні твори православних авторів, адже встановлення авторства представлених в ньому пісень ще не завершено.

Отже, публікація «Богогласника» у друкарні Почаївського монастиря 1790 р. стала підсумком тривалої і масштабної роботи оо. василіан, зусиллями яких було випущено в світ перший збірник українських духовних і релігійних пісень. Як зазначалося вище, у передмові до видання йшлося про необхідність збору, обробки та систематизації духовних творів, що наводить на думку про плани упорядників цього «Богогласника» продовжити в майбутньому розпочату справу. Проте, історичні події, що сталися в найближчі роки, внесли у діяльність василіанського чернецтва свої корективи. У 1793–1795 рр., внаслідок другого і третього поділів Польщі, Правобережжя і Волинь увійшли до складу Російської імперії, після чого її уряд розпочав масштабні заходи щодо ліквідації унії на цих територіях. Діяльність василіанського чернецтва була різко обмежена, нова влада сприяла поширенню в Україні традицій російської релігійності, і ми припускаємо, що саме з цим було пов'язано припинення подальшої діяльності почаївського чернецтва, спрямованої на пошуки нових українських духовних та релігійних пісень. Тим не менше, «Богогласник» навіть у нових реаліях першої третини XIX ст. лишився популярним виданням як в Україні, так і в Білорусі. Показовим є факт: незважаючи на масове

переведення унійних парафій на православ'я, друкарня Почаївського василіанського монастиря ще двічі – у 1805 і 1825 рр. – перевидала цю книгу без суттєвих змін. Це, на нашу думку, свідчить, що потребу в духовних піснях «Богогласника» мали не тільки уніати (яких лишалося відносно небагато), але і православні, які ще нещодавно належали до унійних громад.

Значення «Богогласника» для подальшого розвитку української культури є дуже важливим. Виданий 1790 р. в Почаєві зусиллями ченців-василіан, він передусім представляв духовний та релігійний світ уніатів Правобережжя та Волині, який сформувався на даному історичному етапі буття українського народу. Він полягав у поєднанні української православної традиції з духовними здобутками католиків латинського обряду, і це поєднання створило оригінальну релігійну культуру «уніатської Русі», пам'яткою якої і став «Богогласник». Водночас, укладачі цього збірника зібрали пісенний матеріал, який у своїй більшості не суперечив православної релігійній традиції, а виразний національний колорит його творів в умовах русифікації церковного друку викликав інтерес до нього в середовищі українських православних вірян. Вплив творів цього поетичного збірника на розвиток української культури відчувався і в подальшому – у XIX ст. пісні з усіх чотирьох розділів цього видання виконувалися лірниками і кобзарями, причому часто вони піддавалися творчій переробці. Поезії «Богогласника» також вплинули на творчу діяльність Артемія Веделя, а кант «Пречисто Діво, мати руського краю», покладений на музику М. Лисенка, співають нині майже всі хорові колективи України та діаспори. Наведений вище матеріал засвідчує, що попри конфесійне розмежування та відмінності у релігійних практиках, українці лівого і правого берегів Дніпра в кінцевому результаті творили єдину духовну й національну традицію, збагачуючи її як досвідом православної, так і уніатської спільноти.

1. Богогласник. – Почаїв: друкарня оо. василіан, 1790. – [296].
2. Богогласник. – Почаїв: друкарня оо. василіан, 1805. – [296].
3. *Габрусь Т.* Асаблівасці архітектури уніяцких храмаў сполімскага рэгіёна ў кантэксце віленскага барока / *Т. Габрусь // Наш Радавод.* Кн. 7: Матэрыялы міжнар. навук. канф. «Гістарычная памяць народаў Вялікага княства Літоўскага і Беларусі. XIII–XX ст.», Гродна, 3–5 ліпеня 1996 г. / Заходне-беларускі гуманітарны цэнтр даследаванняў Усходняй Еўропы / Пад рэд. Д. У. Карава. – Гродна, 1996. – С. 361–364.
4. *Дадзііамава В.* Музыкальная культура Беларусі XVIII стагоддзя / *В. Дадзііамава.* – Мінск: Беларуская дзяржаўная акадэмія музыкі, 2002. – 300 с.
5. *Зайкоўскі Э.* Роля канфесійнага фактара ў нацыянальнай самасвядомасці беларусаў / *Э. Зайкоўскі // Беларусіка – Albaruthenica / Рэд. А. Анціпенка і інш.* – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – Кн. 2: Фармаванне і развіццё нацыянальнай самасвядомасці беларусаў. – С. 263–271.
6. *Зосім О. Л.* «Богогласник» у культурному просторі України і Білорусі XVIII–XIX століть: «конфесійний вимір» / *О. Л. Зосім // Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 року як року культури та відродження музеїв в Україні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції IX Культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва. 2–3 червня 2011 року.* – Т. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.culturalstudies.in.ua/knigi_12_15.php.
7. *Ліхач Т.* Музыкальна мастацтва уніяцкай царквы / *Т. Ліхач // Віцебскі сшытак: Гістарычны навука-папулярны часопіс.* – Віцебск, 1996. – С. 12–24.
8. *Мазела Л.* Вклад уніатського духовенства в українську музичну культуру / *Л. Мазела // Берестейська унія (1596–1996): Статті й матеріали / Ред. кол. М. Гайковський та ін.* – Львів: «Логос», 1996. – С. 171–174.
9. *Марозава С. В.* Уніяцкая царква ў этнакультурным развіцці Беларусі (1596–1839 гады) / *С. В. Марозава.* – Гродно: Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы, 2001. – 352 с.
10. *Медведик Ю.* «Богогласник» – визначна пам'ятка української культури XVII–XVIII століть / *Ю. Медведик // Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – 1996. – Том ССXXXII. Праці Музикознавчої комісії. – С. 59–80.
11. Народовѣщаніе или слово къ народу католическому... – Почаїв: друкарня оо. василіан, 1778. – 301 с.
12. Науки парохіяльнія. – Почаїв: друкарня оо. василіан, 1795. – 94 с.
13. *Сінкевич Н.* Нові джерела до історії унії в Києві: графіті апсиди головного вівтаря Софії Київської / *Н. Сінкевич, В. Корнієнко // Архів Української Церкви.* – 2011. – Серія 1, вип. 1. – С. 67–78.
14. *Скочиляс І.* Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст.

За матеріалами Володимирського собору 1715 р. / Ігор Скочиляс. – Львів: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2008. – 80 с. 15. *Степовик Д.* Берестейська Унія і розвиток українського ікономалярства у XVI і XVII століттях / Д. Степовик // Unia Brzeska. Geneza, dzieje i konsekwencje w kulturze narodów słowiańskich / Pod

red. R. Łuznego, F. Ziejki, A. Kępińskiego. – Kraków: «Universitas», 1994. – S. 465–474. 16. *Хіхляч Б.* Уніатська церква на Поділлі в українському соціокультурному процесі XVIII ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12. «українознавство» / Б. Хіхляч. – К., 2010. – 18 с.

Тетяна Ємець

Цивілізаційний вибір України XIX століття: між асиміляцією та націєтворенням

Упродовж XIX ст., попри тотальні утиски, український національний рух продовжував розвиватися в рамках загальноєвропейського націєстановлення. Саме це дозволило українцям успішно опиратись асиміляції в Російській імперії.

During the XIX century, in spite of the total oppressions, the Ukrainian national movement continued to develop in the frame of European nation's-building. Exactly it allowed the Ukrainians to resist the assimilation in the Russian empire successfully.

XIX століття називають як століттям українського ренесансу, так і похмурою добою національного занепаду, викликаного наростаючою асиміляторською потугою російської імперії. Ці визначення однаково справедливі. Адже XIX ст. відоме в українській історії насамперед тим, що самодержавні «владарі», утвердивши свою владу на території Гетьманщини та повністю скасувавши її інституції, вже не відчували необхідності улещувати малоросів, натомість все чіткіше проголошували імперські зазіхання, викладені згодом щодо української мови у формулі «не было, нет, и быть не может» із сумнозвісного Валуєвського циркуляру. Але, як пише сучасний український мислитель І. Дзюба, це століття таки заговорило про Україну. І не лише в минулому, а й у теперішньому та майбутньому часі, коли «козацький сміх Котляревського сповістив про народження нової української літератури, спадкоємиці славних століть» [4, с. 4].

Значною віхою у національному відродженні стала недовга, близько шістнадцяти місяців (грудень 1845 р. – березень 1847 р.) діяльність Кирило-Мефодіївського товариства, яке проголошувало своїми гаслами боротьбу за соціальне й національне визволення слов'янських народів, серед них і українців. Програма цієї першої організації українського руху модерної доби була утопічною, але, попри це, внесок її у процес сучасного українського націєтворення виявився вагомим. І, насамперед, тому, що (за висловом філософа М. Поповича) проголошуючи єднання з сербськими, болгарськими, чеськими, хорватськими, російськими й польськими патріотами, «українська нація цим заявляла про свою рівність серед рівних» [5, с. 53].

Наступним етапом українського ренесансу XIX ст. стало постання Громадівського руху. Започатковували першу, петербурзьку, Українську громаду звільнені із заслання кирило-мефодіївці. Коли після приходу до влади у 1855 р. царя Олександра II було проголошено амністію та почалася тимчасова лібералізація суспільного життя, М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко, П. Куліш, з'їхавшись до Петербурга, згуртували довкола себе молодих українців, що жили тут. Програма створеної у 1859 р. петербурзької Української громади була поміркованою. Передбачалось на легальних засадах провадити культурно-просвітницьку діяльність серед, передовсім, селянства. Планувалось проведення різноманітних мистецьких заходів, видання книжок, журналів. У 1861 р. П. Куліш за участю Т. Шевченка та М. Костомарова почали видавати перший в Російській імперії український часопис «Основа», який не лише протягом свого недовгого (до вересня 1862 р.) існування, а й у подальшому, слугував розвиткові самосвідомості української інтелігенції.

Ініціативи Петербурзької громади знайшли відгук у середовищі тогочасної інтелігенції на півдні Російської імперії,

де український рух підтримувався широко розповсюдженими ще з першої половини XIX ст. ідеями хлопоманства та українофільства. Письменники, публіцисти, культурно-освітні діячі, творча і наукова інтелігенція відстоювали право українців на свою історію, мову, культуру. Вони розгорнули широку просвітницьку діяльність, створювали громадські організації: товариства, клуби, гуртки. Згодом розпочався рух за об'єднання окремих організацій у Громади, завданням яких було вивчення історії рідного краю, розвиток культури народу, видання українських книг, газет, журналів. У 1861 р. студенти та викладачі Київського університету Св. Володимира разом із місцевою інтелігенцією заснували Київську громаду, яка налічувала близько 200 осіб. Очолював її В. Антонович, відомий історик, засновник Київської школи істориків. Також серед інших до Київської громади входили П. Чубинський, юрист, етнограф, відомий як автор слів до гімну «Ще не вмерла України...», та М. Драгоманов, визначний український історик, публіцист, громадський діяч. Хоча розроблений програм діяльності Громади, зазвичай, не мали, об'єднуючи людей, що були зорієнтовані, переважно, на проведення культурно-освітніх заходів і не бажали конфлікту з владою, попри це Громади стали потужною основою для формування у подальшому різноманітних політичних течій в українському русі XX ст.

Слідом за Києвом було засновано Громади в Полтаві, Чернігові, Харкові, Єлисаветграді та Одесі. Їхня діяльність зосереджувалася на створенні мережі недільних шкіл для неписьменних й дослідженнях у сфері етнографії, філології та історії. Сприяло цій культурно-просвітницькій діяльності те, що царська влада розширила можливості місцевої адміністрації в освітніх питаннях. Попечитель Київського освітнього округу М. Пирогов у жовтні 1859 р. дозволив відкрити в Києві першу в імперії недільну школу для дорослих, де була організована освіта рідною мовою. Серед 362 шкіл, відкритих в Російській імперії у 1859–1861 рр., більше сотні припадало на українські губернії [3, с. 66]. М. Костомаров організував збирання коштів для друкування підручників, авторами яких були Т. Шевченко та П. Куліш. Вчителями ставали члени Громад. Підкреслюючи надзвичайне значення Громад для національного відродження, філософ В. Горський зазначав: «Продовжуючи справу Кирило-Мефодіївського товариства, громадівці здійснюють на рівні філософської рефлексії виокремлення України як суб'єкта історичного процесу із суверенними культурними запитами» [2, с. 250].

Тим часом, самодержавна влада почала відчувати реальну загрозу з боку ще слабко організованого та мало чисельного українського руху. У Санкт-Петербург надходили скарги київських цензорів на велику кількість навчальної літератури українською мовою. Міністром внутрішніх